

RAZGLEDI

O AFGANISTANCIH IN DRUGIH GORJANCIH

AVTOR

Ivan Gams

Naziv: dr., univerzitetni diplomirani geograf, redni profesor v pokoju

Naslov: Ulica Pohorskega bataljona 185, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

E-pošta: –

Telefon: 01 534 18 46

Faks: –

UDK: 91:314(581)

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

O Afganistancih in drugih gorjancih

Ker so v primerjalni geografiji gorovij manj znani vzroki za novodobno zaostajanje razvoja gorjancev in njihovi vplivi na okoliško nižavje, kamor se izseljujejo, je v članku pregledno prikazana vloga izseljencev iz albansko-črnogorsko-hercegovskih gorovij za zgodovino južnoslovanskih narodov. Opisani so okoljski vplivi gorovja, lege in zgodovine na družbeno razdrobljenost Afganistancev, ki so jih kot najrevnejše ljudstvo jeseni 2001 pritegnili v vojno z najbogatejšo državo sveta. Omenjena so tudi druga gorata ozemlja z dolgotrajnimi nemiri po svetu.

KLJUČNE BESEDE

Afganistan, vplivi okolja v gorovjih na družbeni razvoj, razdrobljenost afganistanskega ljudstva, novoveška zgodovina jugoslovanskih narodov

ABSTRACT

On the Afghanistans and other highlanders

In the comparative regional geography is deficient the knowledge on falling behind the social development of highlanders and their influence on the society in the lower surroundings where the mountainous emigrants settle. The causes for emigration are also in the mountainous environment and fragmentation of their society. In the paper are shown the effects of emigrants on the modern time history of peoples in the western Balkans. Described are also influence of some other mountains in the world. The recent war of the poorest people of Afghanistan with the wealthy state of USA is not a pure chance. Comparison of Afghanistan, Bosnia and Herzegovina, and Switzerland proves the benefit of democracy and long peace for gaining prosperity also for the highlanders.

KEY WORDS

Afghanistan, environmental influence in mountains on the social development, fragmentation of Afghanistan people, new age history of the Yugoslav nations

Uredništvo je prispevek prejelo 22. oktobra 2001.

1. O gorjancih na splošno in njihovem vplivu na zgodovino Slovencev

Carl Troll (1941, 1955) slovi kot utemeljitelj sistemskega ekološkega preučevanja visokih gora. O njegovi višinski bioklimatski etažnosti (slojevitosti) tropskih Andov (*tierra caliente, tierra templada, tierra fria, tierra helada*) se še danes učijo v šolah pri geografiji tropskih Andov. On in drugi so izpopolnili trodimenzionalno podobo gora med obema tečajema, kjer je v Antarktiki zastopana samo še *tierra helada*, v smeri proti ekvatorju pa se v gorovjih povečuje število nižjih, toplejših nadstropij. V Srednji Ameriki ostaneta samo še spodnji dve. Starejši besedni in grafični pregled razvoja višinske pasovitosti v gorovjih sveta je najlepše prikazan v dodatku Uhligovega članka (1974) o ekosistemskih profilih svetovnega visokogorstva. Objavljen je bil v dvanajstem zborniku Problemi primerjalne kulturne geografije visokogorstev, ki so jih po drugi svetovni vojni izdale razne organizacije v Nemčiji. V okviru različnih komisij za visokogorstvo Mednarodne geografske zveze so geografi dodali mnogo novega znanja o geografiji v posebnem gorskem okolju. Prvotno komisijsko glasilo *Mountain Research and Development* je pozneje prevzelo Mednarodno društvo za gore in izhaja še danes, namenjeno pa je predvsem preučevanju družbenega razvoja v visokogorstvih. V novejšem času so geografi poskušali ugotavljati nadstropnost gorovij tudi v socialni geografiji, a se je pokazalo, da je etažnost po svetu bolj različna in odvisna od stanja v podgorju (Gams 1985).

Piscu tega članka se zdi zlasti premalo raziskana zgodovinsko-geografska vloga gorovij za oblikovanje etnične sestave gorjanskih ljudstev. Zaradi reliefa, razdeljenega z globokimi dolinami in slemenimi, je etnična sestava gorjancev bolj razdrobljena. Klasični primer je Kavkaz. Druga skupna lastnost je zamujanje inovacij, ki se po dobi merkantilizma širijo iz okoliškega nižavja v gorovje. V starih slovenskih ljudskih pesmih je veljal gorjanec za žilavega in delovnega človeka. Pozneje pa je med poljanci postala beseda gorjanec (in tudi že hribovec) pojem zaostalosti. Ta se pojavlja v raznih oblikah. V gorovju ostaja visoka rodnost. Ker v marsikaterem gorovju naraščajoče prebivalstvo ni moglo pridobiti več hrane z razširjanjem njiv in travnatega zemljišča, se je začela tako imenovana erozija gorskega prebivalstva v dolino, kjer so se odprle nove službe, skraja zlasti v industriji in kasneje v terciarnem sektorju. Prednost ravnin je predvsem v večji prometni odprtosti. Ceste v gorovju so usmerjene v glavnem samo v podgorje in potekajo po slemenih ali po dolinskem dnu, ravninski kraji pa so prometno odprti praviloma v vseh smereh. Depopulacijo hribovskih in goratih predelov poznamo tudi v Sloveniji. Po Perku (1995) je med letoma 1869 in 1991 delež prebivalstva v naseljih, ki ležijo višje od 600 m, upadel z 11,5 na 4,0 %. Ravninsko kmetijstvo sloni v veliki meri na poljedelstvu. Strma gorska pobočja pa dovoljujejo predvsem le živinorejo, pa še govedo in drobnico je marsikje potrebno gnati pozimi na dolinske in poleti na višinske pašnike. Sezonska selitev človeka s čredami poleti višje v hribe in pozimi v doline je bila do dobe motorizacije ne le etnografska ampak tudi življenjska potreba gorjancev. Ustajene poti selitev živine in pastirjev v doline so v novem veku postale poti trajnega izseljevanja gorjancev v bogatejše nižavje, kjer so spreminjale družbeno sestavo prebivalstva. Spomnimo se samo na vdore Mongolov in drugih bojevitih ljudstev iz osrednjeazijskega višavja med 10. in 15. stoletjem na Kitajsko in Indijo ter njihove tamkajšnje državne tvorbe. Radi pa pozabljamo, da so ta ljudstva vplivala tudi na slovensko zgodovino.

Srednjeazijska, za sezonsko pašo se seleča nomadska ljudstva z gora in na stepskih visokih planotah so za vojsko hitrih, z lahkim orožjem oboroženih konjenikov posegla v evropsko zgodovino zlasti v stoletjih, ki jih imenujemo doba selitve narodov. Kot druga ljudstva na stiku vzhodne in srednje Evrope so se tudi Slovani in poznejši Slovenci pred prodori nomadskih Azijcev umikali proti zahodu (Kinder-Hilgeman 1973). Del naših prednikov je pri tem zavil proti jugu in prišel med šestim in osmim stoletjem na današnje ozemlje skupno z azijskimi Avari, drugi del se je priselil prek vzhodne poti. Drugič so nomadska živinorejska ljudstva vplivala na zgodovino Slovencev in večine drugih južnoslovenskih narodov konec srednjega veka in posredno še v novem veku.

Starodavne sezonske selitve romaniziranih in po prihodu Slovanov slovaniziranih staroselcev in večinoma v pravoslavce spreobrnjenih gorjancev, ki so jih imenovali Vlahi, so po ustaljenih poteh vodile iz črnogorskih in hercegovskih gora proti jadranski obali, kjer so slovanizirali prej romanska naselja,

in proti panonskemu nižavju. Te poti bolj poznamo predvsem za jugozahodno Dinarsko gorovje in Prokletije, in to v veliki meri iz objav najbolj znanega južnoslovanskega geografa Jovana Cvijića (1922). Med Srbi je vzpodbujal izdelavo rodovnikov in iz etnografskih objav ugotavljal množične priselitve iz omenjenih gora proti severu in severovzhodu. Njihove vsakoletne živinorejske selitvene in poznejše izselitvene poti je preusmerila država muslimanskih Turkov. Ti so se ob vdoru Mongolov po letu 1243 umaknili iz Turkestana in se naselili v Mali Aziji, svojo oblast pa od tam do 16. stoletja razširili po Dinarskem gorstvu proti zahodu in severu. Staroselci, ki so se umikali pred Turki, so se množično naselili tudi v Sloveniji, zlasti v slovenskem Primorju, na Notranjskem in Dolenjskem, priliv priseljencev od vzhoda pa je dosegel tudi severovzhodno Slovenijo. Pomešani med Slovenci so se priseljenci kmalu poslovenili in o njihovem poreklu pričajo samo še priimki, le redko kje tudi ljudsko vedenje. Sklenjeno poseljeni so na slovenski meji obdržali uskoški dialekt le na Gorjancih (*Žumberaku*), do nedavna tudi v obkolp-skih vaseh v okolici Marindola in na meji s Čičarijo. Bosanski pastirji so s svojimi ovčjimi čredami pozimi zadnjič dosegli slovenski Kras v osemdesetih letih preteklega stoletja in vzbudili zanimanje naših dnevnih časopisov. Pisec teh vrstic je podobne ovčje črede s selečimi se italijanskimi pastirji videl še v malo poznejši zimi na Monte Berici v Italiji. Večina gorjancev iz omenjenih gora pa je obstala in se naselila znotraj turške Bosne in Hercegovine, kjer je bilo po begu staroselcev na razpolago obilo neobdelane zemlje. O razmerjih med turškimi muslimanskimi oblastniki in selitvami Vlahov ne najdemo zadovoljivih podatkov v hrvaških, srbskih ali bosanskih zgodovinskih monografijah, ne najdemo jih niti v kolektivno napisanih dveh zajetnih knjigah z naslovom *Zgodovina jugoslovanskih narodov* (1953, 1959). Najti je le drobce, da so novi turški zemljiški veleposestniki preseljevali svoje podložne Vlahe od jugovzhoda proti severu in severozahodu v opustele predele, da bi tako pomnožili podložnike, si s tem povečali dohodke in okrepili mejo. Poročajo predvsem o Vlahih in mortolozih kot kmetovalcih, vojaških posadkah in poveljnikih v Bački, Sremu, Slavoniji in južni Madžarski, pogosto le na podlagi slovanskih imen. Ne more biti dvoma, da so priseljenci z omenjenih in z drugih gora na vzhodu in jugu Bosne v goratih predelih v novih krajih požigali gozd za pašo tako kot prej v domačih gorah. Tam, v Hercegovini, je konec 19. stoletja hrvaški etnograf in geograf Branimir Gušić (1957) še videl in opisal »*lazinanje*« (požiganje) na strmih pobočjih. Na pogoriščih pa je ugotavljal tudi uničujočo erozijo prsti, ki je razkrila kraško kamnito podlago. Gorjanci s kraških planot v Stari Črni gori (Rudine) in drugih kraških vzpetin so se namreč izseljevali tudi zaradi degradiranih kmetijskih površin. Ime *Crna gora* izhaja iz *crnogorice*, to je iglastega submediteranskega gozda, kjer je človek površje spremenil v »*kamenare*«. Gostota Črnogorcev, ki jih sedaj v rodovnikih kot doseljence ugotavljajo pri mnogih sosednjih južnoslovanskih narodih, je bila leta 1991 v Črni gori, kjer je bila istega leta le desetina površja pod gozdom in to večinoma v nekraškem delu, le še 43 prebivalcev na km². Največ jih že biva v nižinskih krajih.

Jovan Cvijić (1922) je dinarske gorjance proglasil za poseben psihosomatski, dinarski tip in jim pripisal najboljše osebnostne lastnosti, ker niso bili v svojih gorah podvrženi turškemu jarmu in so bili najbolj zagnani za osvoboditev Srbije izpod turške vladavine. Cvijićeve ugotovitve o krivičnem prisilnem spreminjanju jezika in vere pri poturčevanju Srbov so v 20. stoletju postale vodilo srbske politike. Med letoma 1912 in 1914 so Srbi v prvi in drugi balkanski vojni svojo državo razširili na jug na škodo razpadajoče turške vladavine. Leta 1991 so z istim namenom ob razpadanju Jugoslavije začeli z vojno razširjati svojo oblast na vsa, domnevno prej s Srbi poseljena ozemlja s pravoslavci na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Ker je imela zadnja vojna podoben cilj, izbrisati učinke turške vladavine, jo lahko imenujemo tretjo balkansko vojno. Slovenija je izkoristila ponujeno priložnost in z osamosvojitvijo dosegla najugodnejši možni iztržek. Srbsko osvajanje samostojne države Bosne in Hercegovine je sklenil napad letalstva ZDA. Takrat so ZDA imele podobne namene, zaščititi muslimansko prebivalstvo pred genocidom, kakor borci svete vojne za islam – mudžahidi, ki so na pomoč prispeli iz muslimanskih držav. Ista država, ZDA, pa je po terorističnih napadih na Manhattan in Washington oktobra 2001 napadla Afganistan, ker je njena talibanska oblast ščitila mužahide, obtožene terorizma. S tem je prišel Afganistan v središče svetovne pozornosti in zato je oktobra 2001 nastal ta zapis o gorjancih in Afganistancih.

2. Okolje in ljudstva v Afganistanu

Večino 652.225 km² velike države na meji med Bližnjim vzhodom in Srednjo Azijo predstavlja gorovje, ki se z višinami do 7000 m nadaljuje iz vzhodnega Karakoruma v Afganistan, kjer ima sprva ime Hindukuš. Gorovje se razširja in znižuje proti severu in jugovzhodu, kjer pa na zemljevidih nima posebne imena. Tu za ves gorski sistem uporabljamo ime Afganistansko gorovje. Južno od reke Harazajat oziroma črte Herāt–Kabul slemenata pahljačasto zavijajo, se znižujejo in razširjajo proti jugozahodu. Če gorovja ne bi razčlenile do sto in več kilometrov dolge doline, bi površje ostalo planotasto in bi omogočalo večjo prometno odprtost in gostejšo poselitvev, zgodovina Afganistancev pa bi bila drugačna.

Na planotastem, ponekod kotlinskem ovršju Andov so predkolumbijski Inki ustvarili središče velike države, jo povezali z več kot tisoč kilometrov dolgo cesto in kolonizirali vzhodno andsko pobočje do sušnega primorja. Tudi na Tibetanski planoti je do kitajske zasedbe po drugi svetovni vojni stoletja obstajala samostojna država.

Afganistanske globoke doline so nastale predvsem v hladnih pleistocenskih razdobjih, ko so ledeniki pokrivali mnogo več gorovja. Še danes teče po gorskih dolinah največ vode v času spomladanskega topljenja snega in redkih majhnih ledenikov. Dolinska pobočja in bolj rodovitna naplavljena zemlja v dnu rečnih dolin so okolje največjega dela gorjancev, ki jim narava dopušča terasiranje za njivice le v bolj ugodnih legah. Preživlja pa jih predvsem živinoreja s poletno selitvijo čred na višje pašnike. Gozdovi, ki zavzemajo le desetino državnega ozemlja, imajo v gorah dvojno, zgodnjo in spodnjo mejo uspevanja, zadnjo narekuje sušnost in prvo pomanjkanje toplote. Da višina in strmina nista glavna ovira gostejše naselitve, sklepamo po tem, da je v severovzhodnem, najvišjem gorovju največja gostota poselitve (v državnem povprečju 38 prebivalcev na km² leta 1998). Tam je namreč največ letnih padavin. Na hindukuškem prevalu Selang (3350 m) jih je 1150 mm, v prestolnici Kabulu (1803 m), ki leži v kotlini, 348 mm, v vzhodnem Jalālābādu (585 m) 552 mm, v robnem jugovzhodnem gorovju pod 400 mm, v vzhodnem okoliškem nižavju pod 300 in na jugu celo pod 250 mm. Razen v najvišjem severovzhodnem gorovju ostajajo letne padavine, ki jih je največ pozimi in spomladi, daleč pod potencialno evapotranspiracijo. Ker je v subtropskem podnebjju močno mehanično preperevanje in gruščiči v podgorju na debelo pokrivajo skalo, je Afganistan znan po globokih izkopanih jaških, na dnu katerih dosežejo tekočo vodo na trdni podlagi in po rovih ter vodni napeljavi od tam do doma. Sušnost je največja ovira za večjo rodovitnost in gostejšo poselitvev, ob izjemni suši pa tudi vzrok izseljevanja, saj se dobri dve tretjini prebivalstva preživljata s kmetijstvom. Ni čuda, da so se gorjanci tako zgodaj, v sedmem stoletju, ogreli za muslimansko šiitsko (zdaj 15 %) in muslimansko sunitsko (84 %) vero, ki visoko vrednoti vodo in se je najbrž zato tako hitro razširila po aridnih predelih Starega sveta. Po statistiki (Der Fischer Weltalmanach 2001) ima do tekoče vode dostop le 6 % državljanov. Po tem viru odpade na pašnike 45 % površine, 40 % ozemlja pa je preveč goratega za obdelovanje. Namakalnih površin je v državi le 3 %, a nanje odpade slaba polovica pridelka poljščin. Največje obdelane in delno namakane površine so v dolini okoli mesta Herāt na zahodu in v dolini Helmand na jugozahodu dežele. Sušnost gorskih tal povečuje prepustna karbonatna kamnina. Koliko goratega ozemlja v apnencih in dolomitih je kraškega, ni znano. V seznamih svetovnih jam najdemo le malo afganistanskih votlin, kar je pripisati neraziskanosti, pa tudi majhnemu specifičnemu odtoku voda in prevladujočemu fluviokraškemu slemenastemu dolinastemu reliefu. Na preglednih geoloških kartah Azije prevladujejo karbonatne kamnine na večini goratega ozemlja, zlasti v najvišjem delu.

Anton Melik (1950) je v pretežno apneniških bohinjskih gorah v vlažnem podnebjju ugotavljal navezanost planin s pastirskimi, sezonsko poseljenimi domovi in s poletno pašo goveda na zaplate neprepustnih in slabo prepustnih kamnin. V semiaridnih afganistanskih gorah je ta navezanost še večja. Pomeni, da se naselja iz rečnih dolin vzpenjajo po pobočjih predvsem tam, kjer je na voljo voda, ki priteka večinoma sezonsko. Voda in subtropska kontinentalna klima s hladno zimo dovoljujeta na namakalnih površinah kulture, katerih zgornja meja uspevanja je dobrih tisoč metrov višje kot v slovenskih gorah. Intenzivna raba in deforestacija na prepustnih apnencih pa pomenita tudi degradacijo in zmanjšanje površine za kakršnokoli rabo.

V bolj vlažnih predelih se gorjanci izseljujejo na rodovitnejšo in gospodarsko bolj razvito okoliško ravnino. Toda v nižjem, jugozahodnem Afganistanu vlada v nadaljevanju iranske planote puščava z redkim nomadskim prebivalstvom, severneje polpuščava in blizu Turanskega nižavja ob turkmenski meji stepa. Gorske reke med tokom po puščavskem in stepskem podnebnju presihajo ali se voda razleže po mokriščih. Izjema so pritoki Amudarje na severu in Inda na vzhodu. V tuji literaturi je najti več podatkov o sezonski poletni paši živinorejcev iz nižinskega pasu ob iranski in turkmenski meji v robnih gorovjih kot pa o zimski paši gorjancev v okoliškem nižavju. Gorjanski izseljenci se navadno ustavijo tam, kjer se dolina odpre v nižavje in kjer se vrstijo podgorska mesta. V taki legi je v Afganistanu nastalo več mest, večja med njimi so Kandahār in Herāt, obe pod 250.000 prebivalcev, ter Mazār-e Sharīf. Toda ta in druga mesta, ki so regionalna upravna in gospodarska središča z začetki tekstilne, prehranbene, cementne in druge lahke industrije, ne morejo sprejeti vseh gorjanskih doseeljencev. Vsega mestnega prebivalstva v državi je bilo leta 1997 le 21 %. Ob takih razmerah izseljevanje iz gorovja pomeni beg v tuje države, ki pa se revnih afganistanskih beguncev že vrsto let branijo. Prebivalstvo išče zasilni izhod tudi v gojenju maka in konoplje kot surovine za izdelavo drog. Leta 1999 naj bi 75 % svetovne proizvodnje surovin za droge odpadlo na Afganistan.

Afganistan nima ugodne zemljepisne lege, saj leži med puščavskim Beludžistanom na jugu in stepskim Turanskim nižavjem na severu, kjer so v zgodovini potekale poti med Bližnjim vzhodom in Srednjo Azijo oziroma Kitajsko. Leži na zahodnem koncu himalajsko-karakorumsko-pamirskega visokogorstva in na nižinskem zahodu države je bilo križišče prastarih poti med Evropo, Bližnjim vzhodom in Srednjo Azijo ter Kitajsko. Zato so Afganistanci v preteklosti bili deležni vladavine Perzijcev, Aleksandra Makedonskega, indijskega kraljestva, Hunov, mogulov, muslimanskih vladarjev, Mongolov, Tatarov in drugih. Leta 1757 je dežela prvič postala samostojna. Zaradi vpliva razčlenjenega visokogorskega reliefa na razdrobitev družbe na plemena in etnije vsake vrste je očitno težko doseči soglasje o osnovah življenja v skupni državi. Zato je kmalu izgubila samostojnost. V dolinah, ločenih s soteskami kot naravnimi pregradami, ki jih je lahko braniti pred napadalci, so se ohranili ostanki ljudstev, ki so se zatekli vanje iz okolice in ostali, medtem ko jih je z okoliškega nižavja odpihnila zgodovina. Etnije so pri reševanju medsebojnih sporov klicale na pomoč tujce, ki so vladali Afganistancem zlasti v kolonialni dobi in se pri tem naslanjali na to ali ono pleme. Zdaj sta uradna jezika dva, paštu in dari (farsi). Viri navajajo do 40 priznanih jezikov in dialektov. Na našem zemljevidu etničnih skupin so vpisane prevladujoče etnične skupine. Paštuni so z okoli 9 milijonov pripadnikov najštevilnejši Afganistanci. Živijo na jugu dežele in veljajo za najbolj državotvorno skupnost. Po številu, okoli 3 milijone, jim sledijo Tadžiki, ki slovijo po vsej državi kot trgovci in rokodelci ter industrijski delavci. Hazari, teh je od 1 do 1,5 milijona, so ostanki mongolske vladavine iz 13. do 15. stoletja. Turških Uzbekov je okoli pol milijona. Pri navedenih številkah je treba pripomniti, da so različne v raznih objavljenih virih in so pogosto le ocene, ki se v tej nemirni deželi z leti hitro spreminjajo. Zadnje štetje prebivalstva je bilo leta 1979. Dežela je do talibanske oblasti vzbujala zanimanje tujih geografov zaradi izredne družbene raznolikosti in številčnosti jezikovnih, verskih, kulturnih in drugih etnij. Novih raziskav je zdaj zelo malo.

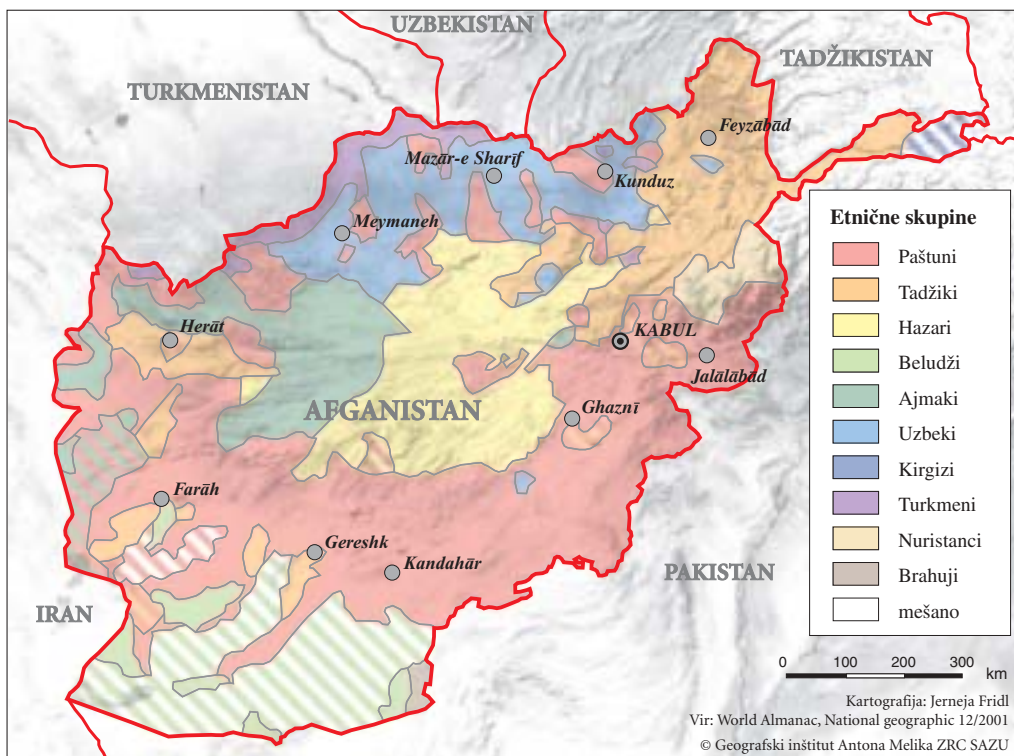
Družbena razdrobljenost je v Afganistanu vzrok in posledica zaostajanja v gospodarskem in drugem razvoju za svetom. Od 21.000 km cest je asfaltiranih le 13 %. Posebno vlogo ima krožna cesta, ki povezuje glavna mesta na izteku dolin v nižavje (Kabul–Chārīkār–Mazār-e Sharīf–Meymaneh, Qual'eh-ye Now–Herāt–Farāh–Kandahār), od koder gre po dolinah in s predorom na nadmorski višini 3363 m prečka najvišji hrbet Hindukuša, nakar se spusti do prestolnice Kabula. Slaba prometnost je zlasti po invaziji sovjetske vojske leta 1979, ko je nastopilo izredno nemirno razdobje revolucij, državnih udarov in še trajajočih vojn, odbijala tuje poslovneže. Nemire po umiku Sovjetov so izkoristili na robu države in v sosednjem Pakistanu živeči Paštuni in z njimi Pakistan za širitev vpliva, pri tem pa so bili najbolj uspešni iz Pakistana in ZDA podprti mudžahedini (bojevniki za islam). Leta 1996 so zasedli prestolnico Kabul. Talibansko šestglavo vodstvo je razpustilo parlament in začelo obdobje izolacije pred zunanjim svetom. Njihova vladavina pomeni vodstvo verskih vodij, zakonodaja izhaja iz vere in voditelji so večinoma učenci verskih šol, imenovani talibi (množina po perzijsko je talibani). V zbornikih

Slika 1: Lega Afganistana (Veliki atlas sveta, objavo zemljevida je dovolila založba DZS).

mednarodnih organizacij v preglednicah za Afganistan od tedaj manjkajo mnogi osnovni novejši podatki ali jih zamenjujejo ocene. Za Kabul tuji viri navajajo ocene med 1.424.000 in 1.780.000 prebivalcev, za delež gozda med 3 in 10 %, za delež kmetijskega prebivalstva med 57 in 80 %, za število beguncev med 5 milijoni (poleg 3 milijonov notranjih preseljencev) in 500.000 (poleg 750.000 notranjih beguncev), pri navajanju števila etnij večkrat ni dovolj pojasnjeno, ali gre za jezik, dialekt, versko, plemensko ali lokalno skupnost. Po Wyattu (1997) je v državi 49 živih jezikov. Za deželo navajajo med 20 in 25 milijonov prebivalcev. V zadnjem *Statistical Yearbook OZN* je navedenih 13.051.358 prebivalcev, s pripombo, da številka velja za leto 1979 in da ne upoštevajo nomadov, ki jih je na jugovzhodnem robu države okoli 5 milijonov. Verjetno ni upoštevan tudi severovzhodni zelo gorati ogel države, kjer so se domačini Tadžiki z vojsko ubranili pred talibansko oblastjo. Tako je tudi v 250 km dolgem »repu«, ki povezuje Afganistan s Kitajsko. Drugod v gorovju so se ohranili še trije uporniški otoki. Med vojno Afganistancem s sovjetsko armado, ki jo je leta 1979 poklicala na pomoč domača komunistična partija, je število beguncev naraslo na več milijonov, vendar so se nekateri vrnili. Neenotno je tudi število plemen in njihovih pripadnikov, ki so pred talibani bili nosilci uradno priznane lokalne samouprave. Po Wyattu (1997) pripada pašunski etnični skupini 38 % prebivalstva, Tadžikom 25 %, Hazarom 19 %, Uzbekom 5 % in Turkmenom 12 %, Beludžem in ostalim pa 12 %. Po jeziku pripada skupini Paštu 35 %, Dari 50 %, turškim jezikom 11 % in drugim 4 %.

Oktober leta 2001 se je začela vojna med dvema državama, od katerih je ena na začetku in druga na repu svetovnih preglednic s podatki o gospodarski razvitosti. Ob vrhu so Združene države Amerike, največja svetovna gospodarska, politična in vojaška velesila. Pri dnu je Afganistan s svojimi gospodarskimi in prebivalstvenimi kazalci. Pričakovana starost je bila leta 1998 (Der Fischer Weltal-

Slika 2: Razporeditev največjih etničnih skupin v Afganistanu.

manach 2001) 46 let, smrtnost novorojenčkov 16,5 % in smrtnost otrok 25,7 %, število novorojencev na mater je bilo 6,8, v deželi je največji delež osirotelih otrok na svetu in največji delež vdov, nepismenih je 65 %, med njimi največ žensk, ki pod talibani niso uživale vseh pravic šolstva, delež starih nad 65 let je bil 4,4 %, letni prirast prebivalstva med letoma 1900 in 1998 pa je bil 5,0 % (!).

Vojaški spopad med državama s tako veliko razliko ni slučajen. ZDA je glavni motor globalizacije, Afganistan pa najbolj izolirana dežela, a je kljub temu postala ena glavnih izvoznih teroristov in mamil. Gorjanska ljudstva slovijo od nekdaj po uporništvu. Gorjanci so žilavi, saj je vsakodnevna hoja navkreber bolj naporna kot hoja poljanec, slovijo po navezanosti na zemljo in kot lokalni patrioti, ki se z vsem sredstvi borijo proti tuji oblasti. Rimska država je morala pred vpadi s škotskega goratega severa zgraditi limes. Med Škoti in Angleži so bile v novejši zgodovini številne vojne in Škotska si je šele pred kratkim ponovno pridobila nekaj več samoupravnih pravic v okviru britanske države. Na Balkanu se je turški oblasti najbolj trdovratno upirala gorata Črna gora, ki so ji, s središčem v Cetinju, v 19. stoletju priznale samostojnost tudi evropske države. Zdaj ne priznava oblasti zvezne države Jugoslavije s sedežem v Beogradu in pomladi 2002 napoveduje referendum o samostojnosti. Leta 2001 so se Makedoncem uprli Albanci v gorati zahodni in severni Makedoniji, tako da sta morala intervenirati Evropska unija in Nato. Rusiji so se od nekdaj upirala kavkaška ljudstva različnega porekla, Čečeni v zadnjih letih tudi s terorizmom. Čečenija sega sicer v podgorsko nižavje, a je uporniško središče na Kavkazu. Državi Gruziji so se uprli tudi kavkaški ruski Abhazijci. Tipično gorjansko ljudstvo so Kurdi. Razdeljeni na tri države kljub številčnosti zaradi politične neenotnosti še niso uspeli organizirati lastne države. Tibetanci kot tipični gorjanci so se izseljevali prek Himalaje na indijsko stran, kjer sta v gorovju samostojni državi Butan in Nepal, pod Karakorumom pa je bil Kašmir uporniški že pred raz-

delitvijo angleške kolonije na Indijo in muslimanski Pakistan. Gorato ozemlje ob južni kitajski meji je med globokimi dolinami rek Iravadi, Salwen in Mekong na severu držav Mjanmar, Tajsko in Laos območje pogostih nemirov, preseljevanja ljudstev in proizvodnje drog. S tem spominja na podobno nemirno ozemlje in gojitev maka na zahodnem koncu Himalajskega gorovja, kjer afganistansko gorovje ob boku indijske tektonske plošče podobno zavija proti jugu. K terorju se zatekajo tudi Baski, prebivalci zahodnega konca Pirenejev in Baskovskega hribovja na severu Španije. S tem pa seznam nemirnih gorskih ljudstev po svetu ni končan.

Zanimiva je primerjava stopnje razvitosti med tremi gorskimi državami: Afganistanom, Bosno in Hercegovino ter Švico. Bruto proizvod na prebivalca v prvi ocenjujejo pod 760 ameriških dolarjev, v drugi nekaj več, v Švici pa je bil leta 1998 kar 39.950. V Bosni in Hercegovini so tri narodnosti in vere, je najmlajša samostojna država, nad katero pa ima še vedno protektorat Evropska unija (na prehodu iz 19. v 20. stoletje ga je imela Avstro-Ogrska), a je na višji razvojni ravni kot Afganistan, ker je v Evropi. V švicarsko državno obrambno zvezo so se trije kantoni združili že leta 1292, pozneje so pristopali drugi in leta 1315 je država dosegla popolno neodvisnost. Uradno priznani jeziki so trije, lokalno pa še retoromanščina kot jezik staroselcev.

V Italiji so staroselski jezik v Alpah ohranili Ladini. Švica je uspevala ohranjevati mir in omogočala hiter gospodarski razvoj zlasti v drugi polovici 19. stoletja z vzponom bančništva, industrije in turizma, ta je naselja planinskih stanov razširil z množico vikendov. Dežela je lep primer razvejene oblasti, ki omogoča uveljavljanje lokalnih, to je občinskih, regionalnih, to je kantonskih interesov, in interesov ohlapne zvezne države. Je lahko vzor gorjanskim ljudstvom in dokaz, kako se da v demokraciji z dogovarjanjem doseči in ohraniti identiteto in mirno sožitje družbe kljub njeni razčlenjenosti, povezani z gorskim reliefom. V starosti samostojne države pa so med omenjenimi državami večstoletne razlike. Tudi Afganistan se bo lahko znebil svoje zaostalosti šele v daljši prihodnosti.

Sodobna tehnika je z boljšimi cestnimi povezavami z gorovji, motorizacijo, rastočim gorskim turizmom in s telekomunikacijami, zlasti s televizijo in internetom, v razvitih deželah odpravila mnoge zaviralne značilnosti gorskega okolja za družbeni razvoj.

3. Sklep

Večja svetovna gorovja imajo nekaj skupnih vplivov na družbeni razvoj. Med njimi so fragmentacija družbe na številne etnije in zaostajanje družbenega razvoja za okoliškim nižavjem. Zato ostaja v gorah visoka rodnost in izseljevanje v nižavje. Očrtan je vpliv izseljevanja iz gorovij v severni Albaniji, Črni gori, južni Srbiji in Hercegovini in njihov vpliv na zgodovino zahodnih Južnih Slovanov in tudi na dogajanje med tretjo balkansko vojno, kakor avtor članka imenuje vojne med letoma 1991 in 1993. Opisani so vplivi gorskega okolja v Afganistanu na fragmentacijo družbe in vpliv geografske lege. Trenutna vojna med najrevnejšo in najbolj izolirano državo Afganistanom in najbogatejšimi, za globalizacijo zagretimi Združenimi državami Amerike, ni slučajna. Primerjava Afganistana, Bosne in Hercegovine ter Švice vzbuja upanje, da demokracija in dolgotrajni mir lahko prineseta blagostanje tudi gorskim ljudstvom.

4. Viri in literatura

- Cvijić, J. 1922: Balkansko poluostrovo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije 1. Beograd.
- Gams, I. 1985: Problemi sodobnega raziskovanja gorskih sistemov. Geografski vestnik 31. Ljubljana.
- Gučić, B. 1957: Čovjek i kras. Krš Jugoslavije 1. Zagreb.
- Grötzbach, E., Rinscheide, G. (izdajatelj) 1984: Beiträge zur Vergleichenden Kulturgeographie der Hochgebirge. Eichstätter Beiträge 12, Abteilung Geographie. Regensburg.
- Kinder, H., Hilgeman, W. 1973: Atlas zur Weltgeschichte. München.

- Ljudstva sveta. Knjiga VI. Ljubljana, 1980.
- Natek, K., Natek, M. 2000: Države sveta. Ljubljana.
- Perko, D. 1995: Razporeditev in sestava prebivalstva naselij. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- Uhlig, H. 1984: Die Darstellung von Geo-Oekosystemen in Profilen und Diagrammen als Mittel der vergleichenden Geographie der Hochgebirge. Beiträge zur Vergleichenden Kulturgeographie der Hochgebirge, Eichstätter Beiträge 12, Abteilung Geographie. Regensburg.
- Troll, C. 1941: Studien zur vergleichenden Geographie der Hochgebirge der Erde. Bonner Mitteilungen 21. Bonn.
- Troll, C. 1955: Über das Wesen der Hochgebirgsnatur. Alpenvereins Zeitschrift 80. München.
- Wyatt, P. 1997: The plight of Afganistan. Understanding Global Issues 97/9. Cheltenham.
- Veliki atlas sveta. DZS. Ljubljana, 1996.
- Wiebe, D. 1981: Die Demokratische Republik Afganistan, Zum Umsturz in einem, islamisch-orientalistischen Entwicklungstand. Geographische Rundschau 33, 4. Braunschweig.

5. Summary: On the Afghanistans and other highlanders

(translated by the author)

Large mountainous environment fragmented its society in different ethnical groups with its difficult traffic crossing the high crests and long valleys with gorges. In it the agriculture is mainly developed as cattle-breeding with seasonal shifting of herdsman up in summer and down the slope or in the surrounding lowland in winter. Small density of population and bad communication across the ridges causes fall behind its development in regard to lowland. The great birthrate in mountains force therefore the highlanders to migrate in the surrounding what makes with ethnical alteration a steady unrest there. Described are this kind of unrests provoked by emigrations from the mountains in the central Balcans aggravated between the 14th and 20th century by Turkish invaders, which deviated the traditional routes of shepherds shifting and emigration toward north-west thus affected Croats and Slovenians, too. Unrests arises also in the mountainous society with its great local patriotism in case of incorporating them into larger state centered in lowland. Some of these unrests are accompanied also with terrorism. In the article is closer described the nature of mountains in Afghanistan, its geographical position and influence of mountain ecology and history on social fragmentation. The recent ware of Afghanistans as the poorest people of the most isolated country with the strongest and rich power United States of America as symbol of globalisation is not a merely accident.

